

УДК 159.937:165.194:37.091.214.18:811.161.1

Л. В. Біденко,
кандидат педагогічних наук, викладач
(Сумський державний університет)
bidenko_v@mail.ru

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ У ФОРМУВАННІ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ УМІНЬ

У статті розкрито важливість урахування психологічних чинників у формуванні лінгвокогнітивних умінь майбутніх учителів російської мови засобами інформаційних технологій. Особливу увагу приділено ролі таким психологічним механізмам, як увазі, пам'яті, сприйманню, що приймають активну участь у пізнавальній діяльності студента під час навчання. Автором розглянуто і висвітлено точки зору провідних учених на реалізацію можливостей ефективного використання психологічних чинників майбутніми вчителями з метою покращення учіння. Визначено місце інформаційних ресурсів під час сприймання, розуміння та усвідомлення нової інформації.

Ключові слова: вища школа, пізнавальний процес, лінгвокогнітивні уміння, увага, сприймання, пам'ять, мислення, інформатизація навчального процесу вищої школи.

Постановка проблеми. Інформаційно-технологічне ХХІ століття потребує від вищої школи формування компетентного фахівця, здатного до творчого саморозвитку та підготовленого до професійної комунікації. Саме тому одним із напрямів підготовки майбутніх учителів російської мови є формування у процесі навчання системи лінгвокогнітивних умінь. Якість їх формування залежить від умінь викладача вищої школи свідомо залучати психологічні механізми (таких, як пам'ять, увага, мислення, сприймання тощо) у процес навчання та учіння.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема визначення ролі психологічних механізмів фахової підготовки майбутніх учителів російської мови відображена в наукових доробках українських та зарубіжних теоретиків та практиків педагогічної науки. Так, питанню трактування поняття "вміння" присвячено праці С. С. Антонченка, О. І. Вишневського, О. М. Левінова, Р. Г. Лемберга, В. М. Максимової, К. К. Платонова, П. Н. Шимбирева та ін. Аспектному аналізу проблеми, а саме визначенню ролі психологічних механізмів у процесі формування умінь присвячено дослідження М. М. Амосова, Б. С. Братуся, П. Я. Гальперіна, М. Ф. Добриніна, Д. М. Узнадзе, Р. Л. Солсо та ін.

Проте варто зауважити, що спеціальних досліджень, присвячених висвітленню ролі психологічних механізмів у процесі формування лінгвокогнітивних умінь, не здійснювалося.

Мета статті – з'ясувати суттєві когнітивні властивості особистості, що зумовлюються психологічними механізмами: уваги, сприймання, пам'яті, під час формування лінгвокогнітивних умінь.

Виклад основного матеріалу. Психологічні механізми постійно знаходяться в полі зору світової та вітчизняної науки і широко висвітлюються в роботах Г. О. Атанова, М. Ф. Добриніна, С. Л. Рубінштейна, Д. М. Узнадзе та ін.

Підвищенню інтенсивності пізнавальних процесів, точності й повноті їх сприймання сприяє увага, тому що вона є зосередженням, концентрацією свідомості [1: 201]. Науковці Б. С. Братусь, О. Р. Лурія, О. Д. Хомська називають увагу основним фактором активізації процесів сприймання та пам'яті й вважають її необхідною передумовою виникнення й розвитку мислення.

С. Л. Рубінштейн характеризує увагу як важливу складову пізнавальних процесів, у якому вона представлена як діяльність, що спрямована на об'єкт та зосередженість на ньому, поглибленість, спрямовану на об'єкт пізнавальної діяльності [2: 385]. Деяко інакше буде визначення уваги М. Ф. Добринін, який розуміє увагу як поглиблену усвідомлену діяльність мозку із об'єктами навчання, що характеризується зосередженістю та спрямованістю [3: 73]. П. Я. Гальперін визначає увагу як ідеальну, згорнуту й автоматизовану дію, що контролюється свідомістю суб'єкта навчання [4: 135].

У сучасних підручниках із когнітивної психології поняття уваги трактують як відображення складної діяльності людини, ставлення суб'єкта до об'єкта. Така діяльність характеризується вибірковою спрямованістю свідомості на певному об'єкті пізнання. Отже, можна зробити висновок, що, по-перше, увага як когнітивний процес являє собою зосереджену діяльність свідомості, тобто затримку активності свідомості суб'єкта на предметі навчання. По-друге, увага є передумовою виникнення й породження мислення, а саме – пізнавального процесу. Крім того, увага виражає ставлення суб'єкта до об'єкта і передбачає підвищення рівня сенсорної й інтелектуально-мовної активності індивіда.

Увага сприяє підвищенню інтенсивності когнітивної діяльності суб'єкта навчання і тому вимагає тренування. Щоб ефективно керувати увагою особистості, доцільно враховувати такі її властивості, як стійкість, переключення, розподіл і обсяг.

Стійкість уваги психологи розуміють як тривале збереження її концентрованості. Стійкість має дві основні властивості. Вона залежить: 1) від особливостей об'єкта зосередження й активності суб'єкта; 2) від усвідомлення ним значущості об'єкта.

Особистість у процесі пізнавальної діяльності за допомогою вольових зусиль може примусити себе продуктивно сприймати інформацію. Збереження стійкості уваги також залежить від інших суб'єктивних і об'єктивних умов, наприклад, складності завдання, наявності психологічних перешкод, умотивованості індивіда, особливостей його нервової системи. Така властивість уваги, як переключення, потрібна, коли особистості необхідно перейти з одного виду пізнавальної діяльності до іншого. Основними показниками переключення уваги є: кількість часу, що витрачається на засвоєння інформації, інтенсивність розумової роботи та її продуктивність. Під час навчання переключення уваги може мати як позитивний, так і негативний вплив на індивіда: полегшує засвоєння інформації у результаті зміни різних видів навчальної діяльності, знижує ефективність навчання у разі впливу сторонніх подразників.

Обсяг уваги визначається кількістю інформації, яка одночасно зберігається у свідомості індивіда. На думку Ю. Б. Гіппенрейтера, обсяг не є сталою властивістю уваги. Розширення обсягу уваги суб'єкта навчання дуже важливе, і цьому сприяє здатність індивіда аналізувати навчальний матеріал.

Викладач має володіти інформацією про особливості уваги його студентів, для того щоб інтенсифікувати процес формування лінгвістичної компетентності. Використання комп'ютерних ресурсів дозволяє педагогу ефективно переключати увагу студентів, підсилувати її сконцентрованість та стійкість, тим самим суттєво оптимізувати навчальний процес.

Сприймання науковці визначають як складний психічний процес, спрямований на обстеження об'єкта і на створення його копії у свідомості особистості (М. М. Амосов, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн та ін.).

У працях видатних учених М. М. Амосова, Є. О. Климова та в сучасних дослідженнях діяльності мозку в процесі пізнання аналізується процес сприймання нової інформації особистістю. Зовнішня інформація надходить у мозок через п'ять основних сенсорних каналів та кодується нервовими імпульсами. У результаті складної психологічної діяльності ми сприймаємо не реальність, а неврологічну модель реальності, яка підлягає інтелектуальній "обробці": відбувається перебудова зв'язків у моделях та змінення відношень цих моделей [5: 184]. Ця "обробка" полягає в таких операціях інтелекту з моделями, як створення нової моделі, її актуалізація і відокремлення від інших, порівняння різних моделей для виділення спільного і відмінного, трансформування окремих моделей, а також їх збереження.

Крім того, на якісне сприймання об'єктів реальності, що проєктуються у свідомості людини, як стверджував М. М. Амосов, впливають особистісні властивості інтелекту: зацікавленість, неоднорідність і нерівномірність моделей середовища, мова [6: 215]. Процес сприймання звужується завдяки дії природних індивідуальних фільтрів, які умовно можна поділити на невралгічні та соціальні.

Отже, процес сприймання нової інформації відбувається завдяки органам чуття, які є носіями електричних сигналів, що трансформуються й перетворюються мозком у певний образ.

Безумовно, найбільш активним каналом сприймання інформації є візуальний. Учені доводять, що візуалізація не обмежується тільки репродукуванням об'єкта і продуктивними функціями у створенні зорових моделей: "Кожен акт візуального сприймання являє собою не тільки активне вивчення об'єкта, його візуальну оцінку, відбір істотних рис і зіставлення їх зі слідами пам'яті, але й організацію в цілісний візуальний образ" [7: 8].

Суттєве значення мають слухові сигнали, трансформація яких призводить до розуміння мовлення. Б. В. Беляєв пише: "...сприйняття усного мовлення разом із розумінням є єдиним, достатньо складним психічним процесом, у структурі якого важливо розрізнити інтуїтивно-безпосереднє сприйняття мовного оформлення, що ґрунтується на почутті мовлення й на наявних автоматизованих мовленнєвих навичках, і свідомо-дискурсивне розуміння змісту, тобто того, що є предметом (об'єктом) думки" [8: 177].

Отже, можна стверджувати, що провідну роль у сприйманні і розумінні усного мовлення відіграє активність індивіда, який, використовуючи уяву, перетворює словесний матеріал у візуальні образи.

Цей механізм потрібно ефективно використовувати в навчальному процесі вищої школи, зокрема через інформаційні технології: у вигляді лекцій-візуалізацій, лекцій із застосуванням відеоматеріалів, слайдових презентацій, проєктуванням схем, таблиць, створенням ілюстративного блоку до теоретичного матеріалу або матеріалу, відведеного на самостійне опрацювання тощо.

Основними властивостями сприймання, за твердженням О. М. Леонт'єва, є вибірковість, предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість [9: 269]. Вибірковість сприймання зумовлюється потребами і мотивами суб'єкта навчання – потрібними знаннями, здобуттям необхідних умінь застосувати ці знання на практиці. Предметність сприйняття виявляється у співвіднесенні відомостей про об'єкти із самими об'єктами як носіями певної інформації. Осмислення сприйнятого залежить від досвіду та знань особистості. Психологи говорять про адекватне осмислення, яке відбувається лише в тому випадку, коли предмет чи явище сприймаються цілісно і структурно.

Під час навчання у вищій школі здатність індивіда сприймати цілісно і структурно зовнішню інформацію можна ефективно використовувати шляхом розширення арсеналу різноманітних методичних прийомів та методів, застосування інформаційно-інноваційних технологій.

Інформація, що трансформується через органи чуття й роботу інтелекту, потребує як усвідомлення, розуміння, так і її збереження, що відбувається завдяки такому психологічному процесу, як пам'ять.

Особливим видом психічної діяльності вважається пам'ять, яка включає систему теоретичних і практичних дій, підпорядкованих запам'ятовуванню, збереженню і відтворенню інформації [10: 215]. У наукових дослідженнях накопичена інформація про роль пам'яті у розвитку розумових та мовленнєвих здібностей.

Психологи С. П. Бочарова, П. І. Зінченко, А. О. Смирнов та ін. розглядають пам'ять як механізм не тільки збереження інформації, але й активної переробки сприйнятого, що завершується набуттям та застосуванням знань, зокрема тих, що входять в основу когнітивних умінь.

На думку С. Д. Максименка, А. О. Смирнова, А. В. Петровського, запам'ятовування відбувається не у результаті випадкового механічного відображення, а залежно від структури діяльності, її мети, мотивів та засобів. Аналізуючи процес запам'ятовування та відтворення інформації, С. Л. Рубінштейн виділяє моторну, образну пам'ять, пам'ять на думки, пам'ять на почуття. За характером діяльності вчений виокремлює мимовільне та довільне запам'ятовування; залежно від способу запам'ятовування – механічне та смислове [2: 237].

Науковці не мають єдиної думки щодо видів пам'яті. Так, В. М. Дружинін, використовуючи певні критерії, поділяє пам'ять на такі види: за тривалістю запам'ятовування – короткотривалу, оперативну, довготривалу пам'ять; за характером мети запам'ятовування – мимовільну і довільну; за характером переважаючого аналізатора процесу запам'ятовування – рухову, зорову, слухову, емоційну; за характером усвідомлення і осмислення нового матеріалу – усвідомлену або механічну пам'ять.

А. В. Петровський базує свою класифікацію на видах психічної активності людини. На думку дослідника, пам'ять поділяється на рухову, емоційну, образну та словесно-логічну. Науковець класифікує види пам'яті за іншими параметрами: на основі тривалості збереження матеріалу виділяє короткотривалу, оперативну, довготривалу, генетичну; на основі переважаючого аналізатора у процесах запам'ятовування – збереження і відтворення матеріалу – рухову, зорову, слухову, емоційну; за характером участі волі у процесах запам'ятовування – мимовільну та довільну.

У процесі навчання викладач має змогу надавати інформацію через вплив на різні сенсорні канали студентів і впливати на розвиток різних видів пам'яті та збільшувати обсяг запам'ятовування навчального матеріалу. Доведено, що для запам'ятовування інформації необхідно виокремити відповідні смислові одиниці, встановити зв'язок між ними, застосовувати логічні прийоми, пов'язані з процесами мислення. Залежність запам'ятовування від логічної структури матеріалу доведено експериментально (Р. Аткінсон, О. О. Климов, А. О. Смирнов, Н. Ф. Тализіна та ін.). На думку А. О. Смирнова, важливим для логічного запам'ятовування є складання плану того матеріалу, який треба запам'ятати. Н. Ф. Тализіна вважає, що текстовий матеріал краще запам'ятовується тоді, коли здійснюються різноманітні когнітивні операції. Німецький учений Г. Еббінгауз зазначає, що запам'ятовування буде продуктивнішим у разі неодноразового повторення вже вивченого попереднього матеріалу, а також підкреслює: те, чим людина цікавиться, запам'ятовується краще. А. В. Петровський, розвиваючи думку Г. Еббінгауза, додає, що запам'ятовування є процесом пам'яті, у результаті якого відбувається закріплення нового шляхом поєднання з набутим раніше досвідом.

Варто зазначити також, що ефективним навчальним методом запам'ятовування є метод стимульованих ланок, який передбачає повторення інформації у різних видах та на різних етапах навчання. На ефективність запам'ятовування впливають: мотивація, змістова сторона семантичної довготривалої пам'яті; ступінь сформованості когнітивних систем; володіння прийомами запам'ятовування. Краще запам'ятовує суб'єкт, який діє активно, спираючись на власний досвід, використовуючи різноманітні способи та прийоми запам'ятовування, наприклад, поділ матеріалу на складові; встановлення зв'язку між частинами матеріалу: виділення "опорних пунктів"; власне відтворення інформації; класифікацію, систематизацію, порівняння. Здатність до запам'ятовування є необхідною умовою ефективності пізнавально-практичної діяльності студентів, зокрема, формування лінгвокогнітивних умінь.

Усе викладене дозволяє зробити певні **висновки**. Для ефективного формування лінгвокогнітивних умінь студентів викладач-філолог має володіти інформацією про сутність когнітивних процесів у свідомості особистості, індивідуальні психологічні особливості студентів. Ці знання дозволять оптимізувати використання методів і прийомів навчання, зробити застосування ІКТ виправданим і доцільним.

Інформатизація освіти спрямована на формування вчителя нового покоління, професіонала, здатного вирішувати професійні завдання на вищому рівні з урахуванням світових вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Психологический практикум "Внимание" : [учебн. метод. пособие] / [сост. Л. И. Дементий, Н. В. Лейфрид ; под общ. ред. Л. И. Дементий]. – Омск : ОмГУ, 2003. – 67 с.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : [пособие для студентов] / С. Л. Рубинштейн. – М. : Просвещение. – 1946. – 647 с.
3. Добрынин Н. Ф. Характер активности внимания [Электронный ресурс] / Н. Ф. Добрынин. – Режим доступа : <http://www.psychology-online.net>.
4. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин // Исследования мышления в советской психологии. – М. : Просвещение, 1966. – 380 с.

5. Климов Е. О. Основы психологии : [учебник для вузов] / Е. О. Климов. – М. : Культура и спорт ЮНИТИ, 1997. – 432 с.
6. Амосов Н. М. Психология личности / Н. М. Амосов. – М. : МГУ, 1979. – 320 с.
7. Паламарчук В. Тактичні методи інтелектуальної праці / В. Паламарчук // Завуч. – 2005. – № 34, грудень. – С. 2–9.
8. Арнхейм Р. Новые очерки по психологии искусства / Р. Арнхейм ; [пер. с англ.]. – М. : Прометей, 1994. – 352 с.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
10. Бочарова С. П. Память в процессах обучения и профессиональной деятельности / С. П. Бочарова. – Тернополь : Б.и., 1998. – 352 с.
11. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранных языков : [пособие для преподавателей и студентов] / Б. В. Беляев. – М. : Просвещение, 1965. – 227 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Psikhologicheskii praktikum "Vnimanie" [Psychological Laboratory Manual] : [uchebn. metod. Posobie] / [sost. L. I. Dementiy, N. V. Leyfrid ; pod obsh. red. L. I. Dementiy]. – Omsk : OmGU, 2003. – 67 s.
2. Rubinshteyn S. L. Osnovy obshchey psikhologii [Bases of General Psychology] : [posobie dlya studento / S. L. Rubinshteyn. – M. : Prosveshchenie. – 1946. – 647 s.
3. Dobrynin N. F. Kharakter aktivnosti vnimaniya [Attention Activity Character] [Elektronnyy resurs] / N. F. Dobrynin. – Rezhym dostupu : <http://www.psychology-online.net>.
4. Galperin P. Ya. Psikhologiya myshhleniya i ucheniya o poeticheskom formirovanii umstvennykh deystviy [Psychology of Thinking and Learning on the Poetic Formation of Thinking Actions] / P. Ya. Galperin // Issledovaniya myshleniya v sovetskoy psikhologii [Researches of Thinking in the Soviet Psychology]. – M. : Prosveshchenie, 1966. – 380 s.
5. Klimov E. O. Osnovy psikhologii [Bases of Psychology] : [uchebnik dlya vuzov] / E. O. Klimov. – M. : Kultura i sport YUNITI, 1997. – 432 s.
6. Amosov N. M. Psikhologiya lichnosti [The Personality's Psychology] / N. M. Amosov. – M. : MGU, 1979. – 320 s.
7. Palamarchuk V. Taktichni metody intelektualnoy prasi [Tactic Methods of the Intellectual Work] / V. Palamarchuk // Zavuch [Vice Principal]. – 2005. – № 34, gruden. – S. 2–9.
8. Arnheyim P. Novye ocherki po psikhologii iskusstva [New Scetches on Psychology of Art] / P. Arnheyim ; [per. s angl.]. – M. : Prometey, 1994. – 352 s.
9. Leont'ev A. N. Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost [Work. Consciousness. Persnality] / A. N. Leontev. – M. : Politizdat, 1977. – 304 s.
10. Bocharova S. P. Pamyat v protsessakh obucheniya i professionalnoy deyatel'nosti [Memory in the Processes of Learning and Professional Work] / S. P. Bocharova. – Ternopol : B.i., 1998. – 352 s.
11. Belyaev B. V. Ocherki po psikhologii obucheniya inostrannykh yazykov [Scetches on Psychology of Learning Foreign Languages] : [posobie dlya prepodavateley i studentov] / B. V. Belyaev. – M. : Prosveshchenie, 1965. – 227 s.

Матеріал надійшов до редакції 17.01. 2014 р.

Bidenko L. V. Роль психологических механизмов в процессе формирования лингвокогнитивных умений.

В статье раскрывается важность и необходимость учета преподавателем высшей школы психологических особенностей индивида в процессе формирования лингвокогнитивных умений. Особое внимание в статье отведено роли таким психологическим механизмам, как внимание, память, восприятие, которые принимают активную роль в процессе познания. Автором рассматриваются и освещаются различные точки зрения ведущих ученых на вопросы реализации возможностей эффективного использования психологических механизмов будущими учителями русского языка с целью улучшения качества образования. Выявлена роль информационных ресурсов в процессе восприятия, осмысления и запоминания новой информации.

Ключевые слова: *высшая школа, процесс познания, лингвокогнитивные умения, внимание, восприятие, память, мышление, информатизация учебного процесса в высшей школе.*

Bidenko L. V. The Role of Psychological Mechanisms in the Course of Formation of Cognitive Skills.

The article reveals the importance and the need to account the individual's psychological features by the teacher of higher school in the course of formation of linguistic abilities. The special attention in the article is paid to the roles of such psychological mechanisms, as attention, memory, perception, which play an active role in the course of perception. The author considers and outlines various points of view of leading scientists on the question of realization of opportunities and effective use of psychological mechanisms by the future Russian teachers. The role of information resources in the course of perception, judgment and storing of new information is revealed. The aim of the article is to identify the significant cognitive personality's traits that are caused by psychological mechanisms in the formation of cognitive skills. In the learning process of thinking it serves as a theoretical cognitive brain activity and is a system of consciously controlled intelligence operations. Human activity including the mental process exists, except in the form of the chain of actions.

Keywords: *higher education, process of cognition, linguistic skills, attention, perception, memory, thinking, informatization of the educational process in higher education.*